

Туйбаев Р.Ж.

**ЖҮРГҮНЧҮЛӨРГӨ ТРАНСПОРТТУК КЫЗМАТТЫ КӨРСӨТҮҮНҮН
СПЕЦИФИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Туйбаев Р.Ж.

**СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОКАЗАНИЯ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ
ПАССАЖИРАМ**

R.Zh. Tuibaev

**SPECIFIC FEATURES OF RENDERING TRANSPORT SERVICES BY THE
PASSENGER**

УДК: 629.331.07(075.9)

Бул макалада жүргүнчүлөрдү ташуу келишиминин предмети болгон транспорттук кызматка укуктук аныктама берилип, анын спецификасын чагылдырган өзгөчөлүктөрдү аныктоого аракет жасалып, ошондой эле транспорттук тейлөөдөн айырмалоонун аргументтери келтирилген.

Негизги сөздөр: транспорт, специфика, өзгөчөлүктөр, аныктоо, тейлөө.

В данной статье дается правовое определение к понятию транспортных услуг и обосновываются специфические признаки транспортных услуг. Приводятся попытки аргументировать различия транспортного обслуживания от транспортных услуг.

Ключевые слова: транспорт, специфика, особенности, определение, обслуживание.

This article gives a provisional definition to the concept of transport services and justifies the specific features of transport services. The reasons for the differences in transport services from transport services are argued.

Key words: transport, specificity, features, definition, service.

Азыркы экономикалык шарттарда жүргүнчүлөрдү ташуунун өзгөчө ролу жүргүнчүлөрдү ташуу келишиминин предмети болгон транспорттук кызмат менен аныкталат. Транспорттук кызматтын негизги мазмуну - ташуучунун жүргүнчүнү мейкиндикте ордунан көчүрүү болуп саналат. Буга дээрлик көп авторлор көрсөтмө жазашат жана бул жөнүндө КР ЖК нын 703-беренесинде түздөн-түз айтылат.

Кызматты жарандык укуктун объектиси катары легалдуу турдө бекитилгендигине карабастан, заманбап жарандык мыйзамдар анын укуктук белгилерин аныктамак түгүл, ага легалдуу түшүнүк бербей келет. Ошентсе да, күнүмдүк жашоодо да, мыйзамда да “кызмат” деген сөз ар кандай кубулуштарды белгилөөдө көп колдонулат.

Деги, А.П. Сергеев белгилегендей, көп учурда, “кызмат” деген түшүнүккө ар кандай: кеңири мааниде, качан ал дээрлик баардык пайдалуу ишмердикти камтыган, өтө тар мааниде, качан кызматтар КР ЖКнын 31-бабындагы акы төлөнүүчү кызмат көрсөтүү келишиминин предметине алып барган маани берилет. Тигини да, башка көз караштарды да жемиштүү деп таануга болбойт, анткени, биринчи

учурда кызматтын укуктук түшүнүгү экономикалык менен алмаштырылат, ал эми, экинчисинде кызматтардын ичинен алардын көп типтүү түрлөрү алынып салынат. Көрсөтүлгөн автордун ою боюнча, жарандык айлантуунун субъектилеринин таптакыр кандайдыр бир анык натыйжа менен бүтпөгөн жана пайдалуу эффекти өзүндө камтыган же натыйжа буюмдаштырылбаган (материалдык эмес) формада болгон иш-аракеттерди бириктирүү сунушталынат [1].

Адабияттарда белгиленгендей, «кызмат» деген түшүнүк эки илимдин (экономика менен юриспруденциянын) кесилишинде жайгашкан. Ошондуктан, ал тиги жана башка илимдин элементтерин өзүнө камтып, толугу менен экономикалык да жана толугу менен юридикалык да мазмунга ээ эмес.

Ошондуктан кызматты экономикалык категория катары да кароо өтөө маанилүү болуп саналат. Кызматты экономикалык категория катары өздөштүрүү зарылчылыгы дагы укуктук илимий ойдун, ар дайым эле, кызматтын деңгээлдерин жана түрлөрүн, тейлөө тармагындагы инфраструктура жөнүндөгү экономикалык илимдин жетишкендиктерин үйрөнүүгө жетише бербегендиги менен күчөтүлөт. Анын натыйжасында тейлөө мамилелеринин укуктук көйгөйлөрү жабык юридикалык чөйрөдө калып калууда [2]. Алгач, кызматтын өзгөчөлүгү экономисттер менен белгиленип, кийинчерээк гана юридикалык мааниге ээ болгонун белгилей кетүү маанилүү.

Кызматтардын маңызын түшүнүү менен гана алардын аныктамасын берүү сунушталат. Кызмат – иш-аракеттердин натыйжасы деп таанылган ойлор, абдан кеңири жайылган. С.С. Алексеев: “Кызматтар – бул өзүнчө иш-аракеттер гана эмес, белгилүү бир жыйынтык” деп белгилеген [3]. М.В. Кротовдун ою боюнча кызмат – бул буюмдаштырылбаган продукт, аны жүзөгө ашыруу процессинде керектелүүчү, жарандардын жана уюмдардын ишмердиги”[4]. Келтирилген аныктамалардан кызматты –ишмердиктин жыйынтыгы катары кароодо, аны ишмердиктин өзүнөн ажыратып кароо жемишсиз экени көрүнүп турат. Анткени, баардык авторлор акырында кызматтарды ишмердик аркылуу аныкташкан.

“Кызматтар, материалдык байлыктар сыяктуу, башка товарларга болгон өзүнүн коомдук мамиле-

леринде кээ бир адамдык эмгек катары саналат”. Ошондуктан, кызмат керектүү материалдык каражаттарды өндүрүүдө жана аны өндүрүүдө сарпталган эмгектен куралган баага (нарка) ээ [5].

Кызматтардын башка жарандык укуктун объектилеринен айырмалап туруучу принципиалдуу айырмасы кызматтардын милдеттемелик укуктун белгилүү туундусу болуп саналгандыгында. Д. Степановдун пикири боюнча, кызматтар жөнүндө кепти кызмат көрсөтүү милдеттемелер менен байланыштырып гана айтса болот, ошого жараша кызматтар материалдык дүйнөнүн объектилериндей эле болушу мүмкүн эмес. *Бул окумуштуу кызматтар милдеттемелик мамилелердин объектиси катары жарандык укуктун объектилерине кирет деген жыйынтыкка келет* [6].

Азыркы учурда бардык эле окумуштуу-цивилисттер жумуш менен кызматты ажыратып таанып биле бербөөшүн белгилей кетүү абзел жана милдеттүү мыйзам боюнча мындай ажыратуунун баалуулугу жокко эсе. В.П. Мазолиндин көз карашы менен макулдашуу абдан кыйын. Анткени ал жарандык укуктун объектилеринин катарына “жумушту” да “кызматты” да атабастан, жарандык укуктун субъектилеринин “иш-аракеттерин (аракет-сиздигин)” саноону туура көрөт [7].

Д.Степанов, мыйзам чыгаруучу атайын мыйзамдын деңгээлинде ар түрдүү терминдерди ар кандай укуктук тартиптерди ишке ашыруу максатында бекитээрин эске алуу менен жогорудагы (мындай) көз карашты кабыл алынгыс деп эсептейт. Мунун өзү маңызы менен айырмалануучу мамилелерди жана ар түрдүү укуктук кесепеттерди туудурган мамилелерди адекваттуу жөнгө салууга шарт түзөт. Мындан тышкары, иш-аракеттерди жумушка жана кызматка бөлүү биздин ойлоп табуубуз эмес, ал Байыркы Римден бери келе жаткан жана чет өлкөлүк укуктук тутумдарга белгилүү көрүнүш [8].

Ю.В. Романец жазгандай, бардык кызматтарга жалпы бир белги таандык: “... материалдык нерсеге ээ болбогон иш аракеттерди аткаруу натыйжага жетүүгө өбөлгө болот. Ошондуктан, кызмат көрсөтүүдө натыйжа эмес, ага болгон иш-аракет сатылат” [9].

Д.Степанов кызмат белгилүү бир деңгээлдеги жүрүш-турушка карата оорурак көрүнүш болуп саналгандыктан, анда кызмат көрсөтүүдө көздөгөн белгилүү бир максат бар, ошондой эле, бул кызматтан алынуучу кандайдыр бир эффект бар деп эсептейт” [10]. Ошону менен бирге, бул автор кызматтын объектисин кураган иш-аракетти операция катары санайт. Кезек менен бири-бирин толуктап жана алмаштырып туруучу иш-аракеттердин жыйындысы, анын оюнча, кызматтын жүрүш-туруштук мүнөздөмөсү болуп саналат [11].

Көрсөтүлгөн автор кызматтын кийинки спецификалык касиеттерин белгилейт:

- кызмат жарандык укуктун жарандык – укуктук бүтүмдөрдүн объектиси болуп туруп, аткарылуучулук талаптарга жооп бериши керек;

- Кызмат юридикалык көрүнүш катары укук ченемдүүлүк касиеттерге ээ болушу абзел;

- Кызматты баштапкы булактан бөлүп коюу кыйынчылыгы;

- Кызмат көрүү менен көрсөтүүнүн дароо бир убакытта (синхрондуу) болушу;

- Кызматтын сакталбастыгы (кызматты керектөөнүн моменталдуулугу);

- Кызматтын сапаттуулугу туруксуз болушу жана аны аныктоонун оордугу.

Д.И. Степанов, басым жасаган белгилерге таянып, төмөнкү аныктаманы түзгөн: “Кызматтар – кандайдыр бир укук ченемдүү операциялар түрүндө аныкталган, жарандык укуктук мамилелердин объектилеринин бир түрү, башкача айтканда, аткаруучунун бир катар максаттуу иш-аракеттери түрүндө же милдеттеменин объектиси болгон материалдык эмес эффектке жана аткарылуучулук касиетке, формалдык эмес сапатка ээ болгон ишмердүүлүк”.

Ошентип, цивилистика илиминде “кызмат” деген жарандык укуктук категорияга бирдиктүү, жалпыга таандык аныктама түзүлбөгөнү аз келгенсип, муну башка укуктук көрүнүштөрдөн, баарынан мурун, жумуштан айырмалап туруучу концепция сунушталган эмес.

Биринчи кезекте, “кызматтын” аныктамасын түзүүдөгү кыйынчылыктар, бул көрүнүшкө бирдиктүү экономикалык түшүнүк бере албаганына байланыштуу. Экономикалык илимде, кызматтар ишмердиктин түрү катары да, экономикалык байлыктын түрү катары да эсептелип келинет. Демек, ушу маанилердин ар бири адекваттуу укуктук форма менен ортомчулук кылынат деп божомол кылса болот. Ошондуктан, кызматтын эки маанисин тен камтыган, бирдиктүү түшүнүк иштеп чыгуу мүмүн деп айтуу кыйын. “Кызмат” деген жарандык категорияга түшүнүктү берүүдө цивилистердин ийгиликсиздиги дал ушунусу менен түшүндүрүлөт. Кызматтардын укуктук маанисин алардын экономикалык мазмунуна ылайык айырмалоо максаттуу болот.

Кызмат көрсөтүү келишимдерин топтоштурууда, транспорттук кызматтарды көрсөтүүгө багытталган милдеттемелер, адатынча өзүнчө бир топко бөлүнөт.

А.И. Хаснутдинов баса белгилегендей, бул транспорттук мамилелеринин белгилүү бир өзгөчөлүктөрү менен тастыкталат. Ал аларга таандык төрт белгини атайт:

- бул укуктук мамилелердин бир тарабы болуп, ар дайым транспорттук уюмдар чыгышат;

- алар транспорт каражаттарын жана жол каттамдарын иштетүүдө калыптанат;

- кызмат көрсөтүүгө багытталган иш-аракеттер анын предмети болуп саналат;

- алар транспорттук иш-милдетти аткарууга багытталган же түздөн-түз ага көмөктөшүүчү мамилелерди чагылдырат [12].

Андыктан, “транспорттук кызмат” жана “транспорттук тейлөө” түшүнүктөрүнүн өз ара каты-

шы жөнүндө суроо пайда болот. Укук колдонуучулук учурларда, өзгөчө, салык салууда жана транспорттук кызмат базарын монополияга каршы жөнгө салууда бул эки түшүнүктү ажыратып таануу чоң мааниге ээ.

Советтик юридикалык адабияттарда “тейлөө” түшүнүгү кимдир бирөөнүн керектөөлөрүн канааттандырууга багытталган ар кандай ишмердүүлүктү камтыган.

Профессор О.А. Красавчиков бардык жарандык укуктук келишимдер, үчүнчү жактардын керектөөлөрүн канааттандырууга багытталган ишмердүүлүк менен ортомчулук кылынат деп ишенет, башкача айтканда, тейлөө процессин тариздейт. Ошол эле убакта, профессор А.Ю. Кабалкин “кызматты” кенен түшүнүү керек экенин айткан [13].

Е.Д. Шешенин белгилеген түшүнүктөрдүн өз ара байланыш көйгөйүн изилдеген окумуштуулардын бири болуп саналат. Ал өзүнүн ишинде, кызмат чөйрөсү тейлөө чөйрөсүнө окшош эмес деп жазат. Анын ою боюнча, кызмат чөйрөсүнө, жарандар өздөрүнүн керектөөлөрүн канааттандыруу ниетинде “өзгөчө керектөөчүлүк нарк” алган, тейлөөчү уюмдун ишмердүүлүгү түрүндө болгон экономикалык мамилелер гана кирет. Тейлөө болсо, жарандардын бардык руханий жана материалдык керектөөлөрүнүн канааттандырылуусун камтыйт [14].

Азыркы учурда каралып жаткан түшүнүктөрдүн өз ара байланышын караган иштер дээрлик жокко эссе. Кээ бир авторлор советтик учурда айтылган көз караштарга карманышат. Алардын ою боюнча, “тейлөө - бир жактын ар кандай керектөөлөрүнүн башка жактын эсебинен канааттандырылышы” болуп саналат. Профессор Н.А. Бариновдун пикири боюнча, “кызматтар чөйрөсү - бул кызматтар өндүрүлгөн чөйрө, ал эми тейлөө чөйрөсү - бул өндүрүүдөн тышкары дагы жарандардын материалдык жана руханий керектөөлөрүн канааттандыруу максатында, өндүрүлгөн кызматтарды керектөөчүгө жеткирүүнү ишке ашырган чөйрө”. Бирок, мындай аныктама азыркы экономикалык илимде басымдуулук кылган концепцияларга (түшүнүктөргө) дал келбейт. Окумуштуу-экономисттер кызматтардын негизги бир белгисине, алардын өндүрүү жана керектөө процесстеринин ажырагыстыгын киргизишет.

В.И.Шацкихтин ой-пикири боюнча транспорттук тейлөө - бул жүргүнчүлөргө сапар учурунда максималдуу ыгайлуулукту жаратуу максатында бир нече кызматтарды бир убакта көрсөтүү [15].

Калкты транспорттук тейлөө өзүнө системалуу түрдө жүргүнчүлөрдүн агымын өздөштүрүүнү, сарамжалдуу каттамдардын схемасын түзүүнү, кыймылдуу курамдын санын жана тибин тандоону, ылдамдыкты ченөөнү, жол кыймылынын жүгүртмөсүн түзүүнү, транспорттук каражаттарынын кыймылын жана алардын ишмердүүлүгүн көзөмөлдөөнү, жолдо жана автобекеттерде жүргүнчүлөрдү тейлөөнү, жүргүнчүлүк транспорттун өнүгүүсүнүн перспективдүү пландарын иштеп чыгууну камтыйт.

Демек, биздин оюбузча, транспорттук тейлөө - транспорттук кызматка караганда кененирээк түшүнүк, акыркысы транспорттук тейлөөнүн элементи катары болуп саналат. Жалпы жонунан, коомчулуктун ташууга болгон материалдык жана руханий керектөөлөрүн канааттандырууга багытталган ишмердүүлүктү транспорттук тейлөө катары аныктасак болот. Жүргүнчүлөрдү ташуунун өзү, ансыз ишке ашырууга мүмкүн болбогон комплекстүү иш-аракеттерди жана операцияларды аткарууга шартталган.

Транспорттук кызмат спецификалык иш-аракет экени талашсыз, ошондуктан, мындай кызматтын маызын аныкташ үчүн, башка тектеги иш-аракеттерден ажыратып турган бул иш-аракеттердин белгилерин көрсөтүү керек.

XX-кылымдын аягына чейин транспорттук кызмат катары жүктөө жана түшүрүү көлөмү, жүк айлантуулар ж.у.с. мындай дүң көрсөткүчтөр менен өлчөнчү түздөн-түз ташууну түшүндүргөн. Бирок, мындай баалоо ыкмасы транспорттун жумушунун тек гана сандык жагын эске алган. Көпчүлүк авторлордун оюу боюнча, базар экономикасында “кызмат” деген түшүнүккө, аткарылчу көлөмдөн тышкары, кызматты коштоп жүрчү сапаттын денгээлин жана сервисти кошуу керек [16].

Ошол эле учурда, кызмат көрсөтүү процессине жана анын сапатына белгилүү бир талаптарды бекитүү жолу менен кызмат көрсөтүү ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салуу жүзөгө ашаары баса белгиленет. Эгерде, кызмат көрсөтүүгө кандайдыр бир жабдуулар керек болсо, кызматтын сапатына болгон талап ушул жабдууларга болгон талаптар менен толуктанат [17].

Ошондуктан, азыркы тапта, мейкиндикте жүктөрдү, жүргүнчүлөрдү ордуна которуу (жеткирүү), ошондой эле кыймылсыз болгон, бирок, аны даярдап жана ишке ашырууну камсыз кылган: жүктөрдү таңактап кугулоо жана белгилөө, сактоо, билеттерди сатуу, маалыматтык тейлөө, коопсуздукту камсыз кылуу ж.у.с. баардык операцияларды транспорттук кызмат катары эсептешет.

Маселен, 1997-жылы 9-декабрда Эгемендүү мамлекеттердин шериктештигинин катышуучулары кабыл алган Эл аралык каттамда жүргүнчүлөрдү жана багажды ташуу эрежесинде [18] “жүргүнчүнү ташуу келишими – транспорттук кызматтарды көрсөтүү боюнча ташуучу менен жүргүнчүнүн ортосунда түзүлгөн макулдашуу” деп даана аныкталган. Ташуу келишиминин предметин мындай кеңири чечмелөө калктын азыркы керектөөлөрүнө жана жүргүнчүлөрдү сапаттуу ташууга дал келет. Бир четинен, жүргүнчү үчүн ташуу процесси гана эмес, балким анын натыйжасы (мейкиндикте башка бир пунктка талапка ылайык жеткирилиши) кызыгыраак сезилет. Бирок, башка жагынан карасак, жүргүнчүнү кызыктырган бул жагымдуу оң натыйжа, транспорттук ишмердүүлүктүн жүрүшүндө гана жетет жана ташуучунун жеткирүү боюнча иш-аракеттери укуктук жөнгө салуунун чегинде болушу керек. Андыктан,

качан биз ташуу кандайдыр бир талаптарга ылайык ишке ашырылышы керек дегенде, бул талаптарды ташуучунун ишмердүүлүгүнө жана анын натыйжасына да коебуз.

Мындан тышкары, адабиятта жүргүнчүлөрдү ташууну технологиялык камсыз кылуу транспорттук процесс катары каралат [19]. Транспорттук процесс-билеттерди сатууну, жүргүнчүлөрдү отургузууну жана түшүрүүнү, транспорт каражаттарын даярдап берүүнү камтыган, жүргүнчүлөрдү мейкиндикте жеткирүү процесси.

Ошентип, транспорттук кызматты – жүктөрдү, жүргүнчүлөрдү жана багажды ташууга даярдоодо, ташууда, ташып жеткиргенде аткарылуучу уюштуруучулук жана технологиялык байланышы бар иш-аракеттердин жыйындысы катары аныктаса болот.

Транспорттук кызматтын спецификасын чагылдырган кийинки өзгөчө белгилери бар:

- транспорт каражатын иштетүү менен ажырагыс байланышы;

- кызматты керектөөнүн ачык чагылдырган күнүмдүк жана мезгилдик мыйзамченемдүүлүгү (мүнөзү);

- жол каттамы жана инфраструктура менен тыгыз байланышы.

Адабияттар:

1. Гражданское право. 1-т. /А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой-дун редакциясында. М., 2004-ж. 278 б.
2. Мисалы кара: Кабалкин А.Ю. Услуги в гражданском праве Российской Федерации // В.А.Рябенцевдин элесине арналган илимий эмгектердин жыйнагы. М., 1995-ж. 29-42 б.
3. Алексеев С.С. Об объекте права и правоотношения // Вопросы общей теории советского права. М., 1990-ж. 41-б.
4. Кротов М.В. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве. Ленинград,1990-ж. 41-б.
5. Ким Е.В. Услуга как объект обязательства // Частное право. 2005-ж. №3. 40-б.
6. Степанов Д. Обязательство по оказанию услуг // Хозяйство и Право, 2004-ж. №5 журнал 8-б.
7. Гражданский кодекс / 1-бөлүм. Илимий тажырыйбалык комментарий. Жоопту редактор Т.Е.Абова, А.Ю.Кабалкин. М: Юрайт, 2004-ж. 223-б.
8. Степанов Д. Көрсөт. баян. 16-б.
9. Романец Ю.В. Договор возмездного оказания услуг // Закон. 1999-ж.. №10 журнал. 110-б.
10. Степанов Д. Көрсөт. баян. 9-б.
11. Степанов Д. Көрсөт. баян. 9-б.
12. Хасмутдинов А.И. Вспомогательные договоры на транспорте. Иркутск, 1994-ж. 13-б.
13. "Кабалкин А.Ю. Сфера обслуживания: гражданско-правовое регулирование. М.: Наука, 1972-ж. 38-48 б.б.
14. Шешенин Е.Д. Классификация гражданско-правовых обязательств по оказанию услуг // илимий эмгектердин жыйнагы.Свердловск, 1984-ж. 42-б..
15. Шацких В.И. Комплексное транспортное обслуживание пассажиров / Автомобильный транспорт - составная часть единой транспортной системы. Семинардын материалы. М., 1980-ж. 71-б.
16. Транспортное обеспечение коммерческой деятельности/ Г.Я.Резгонун редакциясында М.: Финансы и статистика, 2005-ж. 19-б.
17. Гражданское право. 2-т. / А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой-дун редакциясында. М: Проспект, 2003-ж. 38-б.
18. Электрондук ресурс. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=363530>
19. Гудков В.А., Миротин Л.Б., Вельможин А.В., Ширяев С.А. Пассажирыские автомобильные перевозки. М: Горячая линия - Телеком, 2004-ж. 96-б.

Рецензент: к.ю.н., доцент Мурзабекова Ж.Т.